

מעזה לקבר אהרון הכהן – "העמוד העזתי" בקבר אהרון וכתובותיו

- א. "קבר אהרון" מעל פטרה
- ב. מבנה מצבת הקבר, והכתובות העבריות
- ג. "העמוד העזתי" וכתובותיו

א. "קבר אהרון" מעל פטרה

על פסגתו של ג'בל הארון, מעל וממערב לחורבותיה של פטרה ממזרח לערבה ניצב מבנה מוסלמי בשם: "א-נבי הארון". הוא ניצב על שרידים של מבנה שקדם לו מימי הנוצרים (הצלבנים, המוסלמים לפנייהם, והביזנטים שקדמו להם). פתחו של המבנה בקירו המערבי, ומול הכניסה ניצבת מצבה המזוהה כמצבתו של אהרון הכהן. מתחת לרצפת המבנה קיימת מערה קטנה ובה מערת מצבה נוספת – שמא זו המצבה המקורית.

כבר יוסף בן מתתיהו, לפני כ-2000 שנה זיהה כאן את קברו של אהרון הכהן: "הוליד זה (משה) את המחנה דרך המדבר ובא אל מקום בארץ ערב, שהערבים חשבוהו למטרופולין שלהם לפנים נקרא "ערקא", ועכשיו שמו "פטרה". והמקום הזה עוקף (רוכסי) הר גבוה. שם עלה אהרון על ההר, משום שהודיע לו משה, שעומד הוא למות, ולעיני כל הצבא, כי המקום היה משופע, פשט את בגד הכהונה הגדולה ומסרו לאלעזר בנו, שעברה אליו, בגלל גילו, משרת כבוד (זו), ומת וכל העם עומד ומביט אליו והוא מת באותה שנה בה קיפח גם את אחותו, ושנות חייו בסך הכל 123. והוא מת לפי מניין הלבנה בראש חודש, באותו חודש הנקרא בפי אנשי אתונה "הקטומביאון", בפי המוקדונים "לואוס", ובפי העברים "אב". (קדמוניות ג ד, ז – מהד' שליט).

מעזה לקבר אהרון הכהן – "העמוד העזתי" בקבר אהרון וכתובותיו

זיהוי זה מקובל ומתועד ברציפות ב-2000 השנים האחרונות למרות שמן הפסוקים בתורה עולות מספר שאלות:

א. הר ההר לעומת מוסרה – שלוש פעמים בתורה ניזכר מותו וקבורתו של אהרון בהר ההר (במדבר כ, כג; במדבר לג, לח; דברים לג, נ) ופעם נוספת במוסרה (דברים י, ו).

ב. האומנם כאן "קצה ארץ אדום" הנזכר בכתובים באזור "הר ההר" / "מוסרה"?

ג. בסמוך נזכרת "קדש", היש קשר בין "קדש" ו"קדש ברנע"? האם זה אותו המקום? האם קרוב, או אולי מקום אחר באזור אחר לחלוטין? כאמור לעיל, מזה "אלפיים שנות" מקובל הזיהוי של יוסף בן מתתיהו, כהן מצאצאיו של אהרון הכהן, שבידיו היו מסורות יהודיות עוד מימי הבית השני ואולי מלפני כן.

ב. מבנה מצבת הקבר, והכתובות העבריות

המצבה המזוהה כ"קבר אהרון" בנויה כקוביה מלבנית גדולה. גובהה כמטר אחד. בארבע פינותיה ניצבים ארבע עמודים מרובעים, שנראה שזהו שימוש המשני. בין ארבעת העמודים ניצבים ארבע לוחות שיש וע"י כך נוצרת "הקופסא המלבנית". הן העמודים והן הלוחות שימשו קודם לכן כחלק מסורג של הכנסיה הביזנטית שהיתה במקום. על הלוחות ישנם עיטורים שונים, ועל לוח אחד חריתה של כתובת ערבית המציינת את בניית המבנה ותיקונו ע"י אלמליכ אלנאצר מוחמד אבן קלאון, סולטן מצרים, ואת שמעאני בנו. תיקונים אלו בוצעו בשנים הסמוכות לשנת 740 לה'גרה, (1340 לספה"נ).

על הלוחות השונים אין כל כתובת בעברית אולם על העמודים שבפינות המצבה חרוטות לפחות 17 כתובות בעברית (וכתובות נוספות ביוונית).

ג. "העמוד העזתי" וכתובותיו

מבין הכתובות החקוקות בעמודי המצבה, מעניין אותנו: "העמוד העזתי". עמוד זה הוא הניצב בפינה הצפון-מזרחית של המצבה ועליו חקוקים מספר

זאב ח' ארליך

שמות. זיהויים של שמות אלו מצביע על בני משפחות יהודיות מקהילת עזה שהגיעו למקום, כנראה כבר בתחילתה המאה ה-17. היו אלו בני משפחות כשתיל (קסטל), ארחא ונג'ארה ואולי אף מבני משפחות נוספות. נציין כאן את הדמויות המזוהות עפ"י הכתובות:

א. מרדכי ב'כ'ה'ר' אברהם כשתיל י'צ'ו' – הכתובת חקוקה על הכיפה שעל גבי העמוד בכתב ברור ויפה. משפחת כשתיל-קסטל ידועה מעזה ומחברון – בעזה ידועה משפחה זו עוד משנת ה'ש (1540). בהמשכה של כתובת זו נמצאת כתובת נוספת:

ב. התלמיד שמואל אכרם – מכיוון שכתובת זו חרוטה כהמשכה של הכתובת הקודמת, נראה לנו ששמואל אכרם, הנזכר רק בתואר "התלמיד" היה תלמידו – מלווהו של מרדכי כשתיל החקוק לפניו בציון כבוד של אביו (ב'ן כ'בוד ה'רב ר'בי). תופעה זו של תלמיד המלווה את רבו, וחקק את שמו ללא תואר כבוד, תופיע בהמשך בכתובות בני ארחא ונג'ארה. אין לנו פרטים נוספים על מרדכי כשתיל-קסטל ותלמידו שמואל אכרם. לא ידועה לנו שנת הביקור המדוייקת ואף לא אם הגיעו מעזה או אולי דווקא מחברון. אם אכן הגיעו מעזה סביר להניח ששניהם הרב והתלמיד, בני קהילת עזה היו.

בראש העמוד תחת הכיפה, חקוקה הכתובת הבאה:

ג. החכם אליעזר ארחא – ידוע על חכם בשם זה כרב בחברון בשנת 1620, ובשנים 1634-1650. על חכם אחר, אולי אביו, ר' יצחק ארחא ידוע ששימש כרב בעזה בשנים של"ל (=ש"ס) – שס"א (1600-1605). בנו של ר' יצחק ארחא, ר' אליעזר בר' יצחק שימש בכס רבנות עזה תחת אביו עד 1619 (או עד 1621), עד בואו של ר' ישראל נג'ארה, שירש את מקומו. בהיותה של כתובת זו חקוקה בראש העמוד, מעל לכתובות של בני נג'ארה, ומופרדת מהן בקו אופקי, נראה כי כתובת זו קודמת לכתובות בני נג'ארה. אנו נוטים לזהות בבעל הכתובת, החכם אליעזר ארחא את ר' אליעזר בר' יצחק ארחא, רבה של עזה בין השנים שפ"ה-שע"ט (1605-1619), רבה של עזה לפני רבנותו של ר' ישראל נג'ארה. כתובת זו מטושטשת למדי, אך קריאה וברורה, ולכן נראה שהיא קדומה מהכתובות האחרות המוכרות לנו. נראה אם כן, שניתן לציין כתובת זו כקדומה ביותר בין כתובות "קבר אהרון" הניתנות לתיארוך. זמנה – בין השנים שס"ה-שע"ט (1605-1619).

מעזה לקבר אהרון הכהן – "העמוד העזתי" בקבר אהרון וכתובותיו

**"העמוד העזתי" בפנת מצבת קברו של אהרן הכהן בהר-ההר מעל פטרה.
שים לב לשמות העבריים החקוקים על העמוד (צילום: ז. ארליך).**

זאב ח' ארליך

מתחת לכתובת זו חקוקה כתובת נוספת, אף היא של בן למשפחת ארחא:
ד. אברהם ארחא – משפחת ארחא ידועה בעזה בין השנים 1600-1788, ובה שני רבנים, אב ובנו ר' יצחק ור' אליעזר בנו. כתובת זו, אברהם ארחא, חקוקה מתחת לכתובת הקודמת החכם אליעזר ארחא, ואין בה תואר כבוד כלשהו. אשר על כן, נראה לנו כי אברהם ארחא הוא תלמידו – מלווהו של החכם אליעזר ארחא שבכתובת הקודמת. תופעה זו מוכרת, כמצויין לעיל, מכתובות מרדכי בר' אברהם כשתיל בכיפת העמוד, ומכתובות בני משפחת נג'ארה, מתחתן. כתובות בני ארחא, חקוקות בראש העמוד ומופרדות מן הכתובות שתחתיהן בקו אופקי.

תחת הקו האופקי חקוקות שלוש כתובות זו מתחת לזו:

ה. החכם ר' משה נגארא

ו. חכם יעקב נאגארה

ז. אהרן נאגארה

במקביל לכתובת "החכם משה נגארא" חקוקה כתובת נוספת:

ח. אברהם טרפין – נדון תחילה בשלוש הכתובות של בני משפחת נג'ארה. ידוע לנו כי ר' ישראל נג'ארה כיהן כרבה של קהילת יהודי עזה בין השנים שע"ט-שפ"ה (1619-1625). עם מותו של ר' ישראל התמנה בנו, חכם משה נג'ארה (הנקרא בשם אביו של ר' ישראל) כרב הקהילה. הוא כיהן בתפקידו במשך 35 שנה, עד מותו בשנת ת"כ (1660). עם מותו בעזה, נתמנה בנו, חכם יעקב נג'ארה כרב הקהילה. לכאורה ניתן להניח כי חכם משה נג'ארה ובנו חכם יעקב מגיעים לביקור בקבר אהרון וחורטים את שמם זה תחת זה כשמתחת לכתובותיהן חקוק שמו של המלווה-המשמש אהרון נג'ארה, ללא תואר כבוד וכפי שראינו בכתובות בני ארחא ובכתובת ר' מרדכי כשתיל-קסטל). אולם סיפור תולדות חייו של חכם יעקב משנה השערה זו.

בעת כהונתו של חכם יעקב נג'ארה ברבנות עזה, התחולל בה אחד הארועים המשמעותיים ביותר בתולדות עם ישראל. בליל חג השבועות שנת תכ"ה (1665) הביא אברהם נתן בנימין בן אלישע חיים אשכנזי, הידוע בכינויו "נתן העזתי", את שבת צבי לבית הכנסת של הקהילה. קרוב לוודאי שלאחר מכן התארחו שניהם בביתו של ראש הקהילה, רב המקום, חכם יעקב נג'ארה. למרות היותה של משפחת נג'ארה משפחה של לוויים ולא כהנים, מינה שבת צבי את חכם

מעזה לקבר אהרון הכהן – "העמוד העזתי" בקבר אהרון וכתובותיו

יעקב נג'ארה לכהן-גדול (!) ותכנן ללכת איתו ועם עוד עשרה אנשים להקריב קורבנות במקום המקדש בירושלים – "תיכף בהאי שעתא כתב לו אנשים מי ומי ההולכים עמו לירושלים להקריב קרבן בתוך בית המקדש ע"י הכה"ג שהיה החכם השלם כמהר"ר יעקב נג'ארה נר"ו, ויכינו את דרכם במלבושים נאים וטובים, ורוכבים על סוסים, ויקומו ללכת ירושלים..". כך מספר רבה של ארם-צובא היא חאלב, ר' שלמה לניאדו.

לירושלים לא הגיעו, וסופו של שבת צבי – ידוע. אולם, מה שלא הצליח שבת צבי בירושלים, הצליח, כנראה, חכם יעקב נג'ארה בקבר אהרון. יש להניח שעם מינויו לכהן גדול, ע"י "המשיח" הלך חכם יעקב נג'ארה לקברו של הכהן הראשון, אהרון הכהן, "לשאוב רוח כהונה" ואולי אף להקריב שם קרבן. היה זה לאחר מינויו לכה"ג ע"י שבת צבי, לאחר שבועות תכ"ה (1665).

אביו חכם משה נג'ארה כבר נפטר לבית עולמו חמש שנים קודם לכן בשנת ת"כ (1660) ולא יכול היה להשתתף במסע זה. נראה, על כן לומר, שהכתובת "חכם ר' משה נג'ארה" לא נכתבה על ידו אלא על ידי בנו חכם יעקב נג'ארה שביקר במקום עם התמנותו לכה"ג בידי שבת צבי. יחד עם חכם יעקב מגיע למקום גם תלמידו- מלווהו, ככל הנראה בנו, אהרון נג'ארה החקוק למטה ממנו, ללא תואר כבוד.

בדיקה נוספת של הכתובות מגלה כי בין כתובת "חכם ר' משה נג'ארה" וכתובת "חכם יעקב נג'ארה" קיים רווח גדול, ואולי היתה שם "ברכת המתים" (ומעין זכרונו לברכה או נוחו נפש) לחכם משה נג'ארה. יתכן וחכם יעקב חקק את שם אביו משה, לכבודו, או אולי במעין התנצלות על שינוי היחס המשפחתי: עד חכם משה – היו בני נג'ארה לוויים, ומימי חכם יעקב בנו – כהנים... .

על סופו העגום של חכם יעקב נג'ארה, מספר יהודה ליבס: "ר' יעקב נשאר כל חייו נאמן לשבת צבי ובשנת תל"א (1671) התאסלם בעקבותיו, וכתב את ספר דברי הימים של משיחו, שהוא המקור החשוב ביותר שבידנו על מעשי שבת צבי לאחר ההמרה". נראה שאת ביקורו בקבר אהרון עורך חכם יעקב נג'ארה לא ביחידות אלא עם בנו – תלמידו – משמשו אהרון נג'ארה, החקוק

זאב ח' ארליך

תחתיו. ייתכן וחבורה זו כללה מניין אנשים, כהשערת יצחק בן צבי, ואולי אף נאמרה במקום "ברכת כהנים". על מניין אנשים – לא ידוע לנו, אך קרוב לוודאי כי אדם נוסף היה בחבורה והוא אברהם טרפין, ששמו חקוק במקביל ל"חכם ר' משה נג'ארה". יש יסוד סביר להניח שגם הוא היה מבני קהילת עזה בימי חכם יעקב. הנה כי כן, דווקא על עמוד זה בקבר- אהרן, שזכה בפנינו לכינוי "העמוד העזתי" נחקקו שמותיהם של שישה מיהודי עזה במהלך המאה ה-17 (אליעזר ואברהם ארחא משה יעקב ואהרן נג'ארה, אברהם טרפין), ואולי אף שמש של שניים נוספים מבני הקהילה בזמן מן הזמנים (מרדכי כשתיל-קסטל ושמואל אכרם). מדוע דווקא על עמוד אחד, והאם כתובות נוספות על אותו העמוד, לא על עמודים אחרים במצבת אהרן הכהן קשורים לקהילת יהודי עזה? אין בידינו עדיין תשובה.¹

1. בכתובות אלו עסקו מספר חוקרים החל בגרמני ח' ויגנד (1916), דרך הצרפתי מ.ר. סביניאק (1935) והישראלים יצחק בן צבי (1936, 1943) וזאב וילנאי (1963) לאחרונה עסקתי בפענוח וזיהוי של חורטי הכתובות עפ"י מיקומן בעמודי המצבה בספרי: "מזרח הירדן במבט יהודי", עפרה תשנ"ו, עמ' 265-303.